

TÜRK CUMHURİYETLERİ ARASINDA EKONOMİK İŞBİRLİĞİ: SORUNLAR, PERSPEKTİFLER

Dünyamalı VELİYEV*

This article aims to analyze the economic integration of Turkic Republics with the global economic system. The economic model of old Soviet system had alienated these republics from the world economic order. But with the collapse of this system, Turkic Republics had to face some difficulties in integrating global economic model. In this new situation Turkic republics started to cooperate in economic issues in order to avoid the negative aspects of globalization. But as their integration into global model started, some conflicts and disputes emerged between these countries about economic issues.

Türk Cumhuriyetlerinin Dünya ile Entegrasyonunun Temel Şartları:

2 0. yüzyıl, dünya tarihinde bilimsel ve teknik devrimler yüzyılı olarak yazılarak, dünyadaki sosyal ve siyasal gelişmeleri nitelik ve nicelik bakımından yeni bir aşamaya getirdi. 20. yüzyıl içerisinde dünya nüfusu 4 kat, toplam dünya üretimi ise 19 kat arttı. Bu da dünya nüfusunun yaşam standartlarının daha önce görülmeyen bir biçimde yükselmesine neden oldu. Büyük çaplı bilimsel ve teknolojik devrimler dünyanın anlaşılması, yeniden yapılanması, doğayla toplum arasındaki ve toplumun kendi katmanları arasındaki ilişkiler açısından yeni bir dönem başlattı. Dünyayı birbirinden ayrılmış, tecrit edilmiş parçalardan ibaret olarak gören anlayışlar tarihe gömüldü. Bilimsel ve teknolojik sıçramalarla beraber dünya halkları arasında ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel ilişkilerin giderek derinleşmesini yansıtan entegrasyon ve küreselleşme süreçleri, içerisinde zıtlıklar da taşımakla beraber, dünya kalkınmasının motoru oldu. Dünya ekonomisi, bu süreç sonucunda bütünleşmiş ve bir otosisteme dönüştü.

Küreselleşme sürecinin ilk aşamasını ve önemli bir yönünü oluşturan bölgesel işbirliği, bölgeselleşme, 21. yüzyılda da önemini kaybetmemekte, tam tersine önemini daha da artırmaktadır. Şöyle ki,

* Azerbaycan Üniversitesi Öğretim Üyesi

Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel, İlkbahar 2001, Cilt: 7, Sayı: 1, s. 86-108.

20. yüzyılın 90'lı yıllarında NAFTA, Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği Örgütü, MERKOSUR (Arjantin, Brezilya, Bolivya, Paraguay, Uruguay, Şili) ve Karib Devletleri Teşkilatı örgütlenerek daha da güçlenmiştir. Bölgesel ekonomik işbirliğinin öncüsü olan Avrupa Birliği (AB) yeni bir aşamaya geçmiştir. Nisan 2001'de Amerika kıtasında Serbest Ticaret Bölgesi'nin, Gümrük Birliği'nin oluşturulduğunu açıklayan Kanada zirvesi gerçekleştirilmiştir.

Doğal olarak, tüm dünyada süregelen küreselleşme ve bölgeselleşme, zengin tarihiyle dünya kültürüne büyük katkıları olmuş Türk Cumhuriyetlerini de alanı dışında bırakmamaktadır. 2001'de bağımsızlığının 10. yılını kutlayan bu devletlerden beşi, Azerbaycan, Özbekistan, Kırgızistan, Kazakistan ve Türkmenistan, bu sürecin daha ilk aşamasında durmuşlardır.

70 yıl Sovyet yönetimi içerisinde "demir perde" ile dünyadan tecrit olan Türk Cumhuriyetleri'nin (kısaca Post-Sovyet PTKD'ler) bağımsızlık kazanması, onlara özgür bir biçimde dünya piyasasına çıkma ve mevcut iktisadi ilişkilerini değerlendirerek yeniden kurma olanağı vermiştir.

Kısaca da olsa, bu devletlerin Sovyetler döneminde dış ekonomik ilişkilerinin sadece formaliteden "dış ilişkiler" olarak nitelendirilebildiğini belirtmek gerekmektedir. Çünkü, aşağıdaki çizelgeden de görüldüğü üzere bunun % 80-90'ı SSCB içerisinde, cumhuriyetlerarası mal değişiminden ibaretti.

Tablo:1 1990'da Cumhuriyetler arasında mal dolaşımı (yüzdeyle)*

	İthalat		İhracat	
	Toplam	Cumhuriyetlerarası değişim	Toplam	Cumhuriyetlerarası değişim
Azerbaycan	100	73.0	100	93.7
Kazakistan	100	82.3	100	90.2
Kırgızistan	100	78.3	100	98.1
Özbekistan	100	85.0	100	83.9
Türkmenistan	100	82.3	100	90.9

Dış ticaret üzerinde devlet tekeli oluşturan Sovyetler Birliği, bu cumhuriyetlerin ihracat potansiyelini elinde tutarak birlik ekonomisinin genel ihtiyaçları için yararlanmaktaydı. Yukarıdaki çizelgede de görüldüğü gibi, bu cumhuriyetlerin ihracatının çok büyük bir kısmı (%90-98'i) SSCB'nin genel ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelikti. Bu da onların daha kapalı niteliğe sahip olduğunu ve dünya piyasaları ile ilişki

* Narodnoye Hozaystvo SSSR v 1990 g. M., 1991, s. 636.

.....
 : **Araştırmalar, Sovyetler**
 : **Birliği'nin 70 yıl**
 : **boyunca yürüttüğü**
 : **sömürge politikasının**
 : **Türkçe Konuşan Devletler** :
 : **açısından daha sert** :
 : **olduğunu** :
 : **göstermektedir.** :
 :

.....
 "açık" pozisyonda idiler. Türkçe Konuşan Devletler üretilen stratejik ürünler merkezi yönetime bağlı olan kurumlar ve bakanlıkların kontrolünde idiler ve ihracat da onlar tarafından yapılmaktaydı. İhracatın getirisi olan döviz ise yerel "devletin" değil, merkezi yönetimin emrine geçmekteydi. Örneğin, Azerbaycan petrolerinden gelen dövizin sadece %5-10'u cumhuriyetin ihtiyaçlarına yöneltilmekteydi. Bu politika, Türk Cumhuriyetler'in nakitlerinin merkeze akmasının en önemli yollarından birisiydi.

Araştırmalar, Sovyetler Birliği'nin 70 yıl içerisinde yürüttüğü sömürge politikasının Türk Cumhuriyetleri açısından daha sert olduğunu göstermektedir. Bu politika, bahsedilen cumhuriyetlerin SSCB içerisinde sosyal-ekonomik açıdan gerikalmışlığı sonucunu doğurmuş ve onların merkezin hammadde deposu rolünü oynamalarını sağlamıştır. Tablo 2'deki bilgiler, Türk Cumhuriyetler'in SSCB'deki olumsuz durumunu daha açık şekilde gözler önüne sermektedir.

içerisinde olmadığını göstermekteydi. Kıyaslama yaparsak, 1990'da Rusya'nın ithalatının sadece % 48.9'u, ihracatının ise sadece %68.8'i SSCB içerisinde gerçekleşmekteydi. Ukrayna içinse bu rakamlar sırasıyla %73.3 ve %83.5 olarak gerçekleşmekteydi. Rusya, Ukrayna ve Baltık Cumhuriyetleri dünya piyasalarına, Türk Cumhuriyetleri'ne göre daha

Tablo: 2 1990'da Sanayi mallarının başlıca çeşitlerinin genel üretiminde Türk Cumhuriyetlerinin özel yeri (yüzde olarak)**

	Azerbaycan	Kazakistan	Kırgızistan	Özbekistan	Türkmenistan	Toplam
Elektrik enerjisi	1.3	5.1	0.8	3.3	0.8	11
Petrol (doğal gaz kondensantı dahil)	2.2	4.5	0.0	0.5	1.0	8
Doğalgaz	1.2	0.9	0.0	5.0	10.8	17.9
Kömür	-	18.7	0.5	0.9	-	20.1
Emaye	-	4.7	-	-	-	4.7
Çelik	0.4	4.4	0.0	0.7	0.0	9.5
Hazır metal	0.5	4.4	-	0.8	-	5.7
Çelik borular						
Demir cevheri						
Jeneratör						
Metal kesici makine						
Demir pres makinesi						
Petrol teknolojisi	-	-	-	-	-	-
Kimya teknolojisi	0.2	1.9	-	3.7	0.1	5.9
Tarım teknolojisi	0.2	6.0	-	3.6	0.1	9.9
Hayvancılık teknolojisi	0.2	5.3	2.3	0.6	-	8.4
Ekskavatör	-	1.9	-	2.4	-	4.3
Köprü elektrik kaldırıcıları	-	1.0	-	24.1	-	12.0
Mineral gübreler (% 100 verimli maddeye dönüşümü)	0.7	5.2	-	5.6	0.5	12.0
Kimyasal lif ve ip	-	1.2	-	3.58	-	3.8
Lastik	1.6	3.9	-	-	-	5.5
Polimateryaller	-	1.9	-	0.9	-	2.5
Kağıt	0.0	0.1	0.1	0.4	0.1	0.7
Çimento	0.7	6.0	6.0	4.7	0.8	13.2
Dam örtüsü	0.7	8.0	2.0	4.9	0.7	16.3
İnşaat için kerpiç	2.5	5.0	0.4	4.7	2.4	15.0
Pencere camı	6.4	-	0.7	1.3	0.5	4.1
Pamuk iplik	1.3	3.8	1.2	62.4	0.4	69.1
Pamuk tekstil	1.5	1.9	1.6	6.0	0.4	11.4
Keten	1.6	-	0.7	1.3	0.5	4.1
İpek tekstil	1.7	3.4	1.6	6.9	0.9	14.5
Çorap	1.9	4.1	1.1	5.2	0.6	12.9
Tekstil ürünleri	1.8	1.8	1.4	5.4	0.6	15.8
Ayakkabı	0.1	0.1	-	5.5	-	9.9
Radyo	-	-	-	-	-	0.8
Televizyon	-	-	-	-	-	-
Teyp	-	3.2	-	-	-	3.2
Buzdolabı	5.1	-	-	3.1	-	8.2
Elektrikli süpürge	-	-	-	-	-	-
Çamaşır makinesi	-	4.1	-	-	-	4.1
Motor	1.0	-	0.5	-	0.2	0.8
Küp ve toz şeker	-	2.6	3.0	-	-	5.6
Et	0.5	6.9	0.9	2.0	0.3	9.6
Bitkisel yağ	1.2	2.9	0.4	15.7	3.2	23.4

** Narodnoye Hozaystvo SSSR v 1990 g. M., 1991, s. 636.

SSCB'nin hammadde deposu olan bu cumhuriyetler temel olarak hammadde ve ara ürünlerin, çok enerji gerektiren ve çevre için tehlikeli üretim alanlarında uzmanlaşmışlardı. Hazır sanayii ürünleri (özellikle teknoloji alanında) ekonomilerinde az yer tutmaktaydı. Hatta pamuk ipliği üretiminin %69'u bu cumhuriyetlerde gerçekleştiği halde, onlar SSCB'de üretilen pamuklu tekstil ürünlerinin sadece % 11.4'nü üretmekteydiler. Bunlar da diğer cumhuriyetlerden hazır ürün ihracını ve ara mallar konusunda bağımlılığı artırmaktaydı. Bu ülkelerin zengin doğal kaynakları milli çıkarlara değil, birlik ekonomisinin ihtiyaçlarının karşılanmasına yöneltilmişti. Kişi başına düşen tüketim mallarının üretimi bakımından bu cumhuriyetler için göstergeler, genel birlik göstergelerinin %50-60'ı düzeyinde idi. Bu nedenle de bu cumhuriyetler gıda sanayii de dahil sanayi alanında kendi yaşamsal ihtiyaçlarını karşılamaktan bile uzaktılar.

Tablo : 3 Türk Cumhuriyetlerinde kişi başına düşen tüketim malları***

	Tüketim malları	Gıda malları	Alkollü içecekler	Gıda dışı mallar	
SSCB					
Azerbaycan	1000	100	100	100	100
	62.3	48.5	120.3	57.7	64.6
Kazakistan	55.1	64.4	83.3	43.8	62.9
Kırgızistan	55.3	53.6	62.2	53.7	77.0
Özbekistan	40.8	40.5	45.8	39.9	62.9
Türkmenistan	31.0	36.4	53.6	23.0	40.5

Sovyet Cumhuriyetleri arasındaki ekonomik ilişkileri, ekonomik işbirliği olarak nitelemek kesinlikle doğru değildir. Çünkü, ekonomik işbirliği bağımsız devletler arasında sözkonusu olmaktadır. Bu ilişkiler ise, birbirine bağlı ortak ekonomik sistemin parçaları tarafından gerçekleştirilmekteydi. SSCB dağıldıktan sonra bu cumhuriyetlerin içine düştükleri sosyal-ekonomik krizin nedeni de budur.

Konuyu toparlayarak, Sovyetler Birliği'nin dağılmasında önemli rol oynayan idari yönetim sisteminin ve uzun süre yürütülen sömürgecilik politikasının Türk Cumhuriyetleri'ne kötü ekonomik miras bıraktığını vurgulamak gerekmektedir. Post-Sovyet Türk Cumhuriyetleri imparatorluktan sadece yetersiz ekonomik ilişkileri değil, aynı zamanda dünyadan tecrit olmuş, birlik ekonomik sisteminin ihtiyaçlarına yönelmiş, en zaruri ihtiyaçlarını bile kendisi karşılayamayan, dışa bağımlı yapıyı, iktisadi sistemi, miras almışlardır. Bu bağımlılık kendisini, dış

*** Narodnoye Hozaystvo SSSR v 1990 g. M., 1991, s. 419.

ticari ilişkiler konusunda tüm yetkilerin merkezde toplanmasında, ihracatın hammadde, ara mal niteliğinde olmasında ve sadece kuzeye doğru yönelmesinde, ana malların sadece dışarıdan karşılanmasında, aynı bölgede bulunduğu güney komşuları ile ekonomik ilişkilerin çok düşük olmasında net bir biçimde göstermekteydi.

Modern dünyanın teknik ve teknolojik başarılarına karşı kapalı olmak genel geriliği süreklileştirmekteydi. Bu ülkelerin çoğu Birleşmiş Milletler ve Dünya Bankası'nın bünyesindeki gelişmekte olan ülkeler içerisinde en az gelire sahip ülkeler grubunda yer almaktadırlar. Sovyet döneminde bu ülkeler dünya piyasalarına hammadde dışında hemen-hemen hiçbir şey çıkaramamaktaydılar.

Tablo: 4 Türk Cumhuriyetlerinde 1990'da mal değişim dengesi****

	Azerbaycan	Kazakistan	Kırgızistan	Özbekistan	Türkmenistan
Toplam (milyar ruble)					
1. Sanayi Malları					
Mal ithali	5,19	17,57	4,29	1,1	3,33
Mal ihracı	7,12	9,09	2,60	10,17	2,6
Fark (ithalat-ihracat)	+1,93	-8,48	-1,63	-3,99	-0,67
2. Tüketim Malları (milyon ruble)					
Mal ithali	2532,3	6879,9	1527,3	5863,0	1758,6
Mal ihracı	2437,0	117,2	1049,8	1945,7	432,6
Fark (+, -)	-95,3	-5732,7	-477,5	-3917,3	-326,0
Dayanımlı Mallar (milyon ruble)					
Mal ithali	1670,6	5517,6	1257,6	4240,7	1240,0
Mal ihracı	1101,4	603,2	640,7	1175,9	127,3
Fark (-, +)	-569,2	-4914,4	-617,2	-3064,8	-1120,7

Bu durum, Sovyet tipli gerilik ağına düşürülmüş, Post-Sovyet Türk Cumhuriyetleri'nin (TKD) sosyal-ekonomik gelişmişliği yakalamak için sürekli dışarıya açılmalarını, dış ekonomik ilişkilerini yeni ilkeler üzerine kurmalarını gerektiriyordu.

Bu süreçte 70 yıldır cumhuriyet yönetimi ile bağımsızca yaşayan ve küresel iktisadi sistemin ayrılmaz bir parçası haline gelmiş Türkiye Cumhuriyeti artık lokomotif rolü oynayabilir. Türkiye'nin kendisinin de efektif ekonomik entegrasyona büyük ihtiyacı vardır. Ancak onun bu alandaki entegrasyon girişimleri çokda başarılı sayılmamaktadır.

**** Narodnoye Hozaystvo SSSR v 1990 g. M., 1991, s. 636-638.

Türkiye, 40 yıla yakın süredir, bölgeyle ekonomik entegrasyonda en mükemmel örgüt olan Avrupa Birliği'ne üstünlük vermektedir. Bu Ülkenin dış ticaretinin yarıdan fazlası AB ile yürütülse de belli sebeplere bağlı olarak söz konusu Birliğe üye olamamıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin üye olduğu diğer bölgesel iktisadi birlikler –İktisadi Kalkınma Örgütü (ECO) ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü- dahilinde mevcut olan siyasi ve iktisadi uyumsuzluklar sebebiyle şimdilik ekonomik bütünleşmede beklenen sonucu vermemiştir.

Jeopolitik Değişmeler ve Türk Cumhuriyetleri'nin Uluslararası ve Bölgesel İktisadi Entegrasyon Eğilimleri:

Sovyet Devleti'nin dağılması dünyanın 1/6'ni kapsayan büyük bir iktisadi mekânda, bu sıradan onun terkinde olan Türk Cumhuriyetleri'nin yerleştiği alanda jeopolitik durumu kökünden değiştirdi.

Bu devletin terkindeki diğer cumhuriyetler gibi Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan'dan oluşan Türk Cumhuriyetleri de bağımsızlıklarına kavuşarak dünya üretim sisteminin hür ve eşit hakları olan sujesine dönüştüler. Piyasa ekonomisinin oluşturulması stratejisini benimseyen bu cumhuriyetlerin sosyal ve ekonomik hayatları bağımsızlık illerinde derin dönüşüme maruz kalmıştır. Bu ülkelerin hepsinde Sovyet sonrası dönemde bütün ekonomik ilişkilerin köklü şekilde yeniden kurulması süreci başlamıştır. Egemenlik, bu cumhuriyetlere dünya pazarına bağımsız çıkış ve kendi dış ekonomik ilişkilerini yeni prensipler temelinde kurma olanağı tanımıştır. Ancak, karışık ve sert kanunlara sahip olan dünya pazarı ile ilk ilişkiler bu ülkelerin dünya üretim ilişkileri sisteminde ne kadar ciddi problemlerle yüzleştiğini ortaya koymuştur. Sovyet dahili planlı, bölge sistemi ve geleneksel pazarların kaybı, ortak para alanının ortadan kalkması ve dünya pazarına hammadeden başka rekabet edebilecek ürün çıkarılmaması bu ülkelerin ekonomisini uzun süreli ve derin sosyal, ekonomik buhran durumuna sokmuştur.

Sovyet sonrası Türk Cumhuriyetleri hayati önem taşıyan birçok iktisadi mesele bakımından dünyanın yakın ve uzak, büyük ve küçük devletlerinin, uluslararası ve bölgesel örgütlerinin ilgisini çeken doğal bir merkeze dönüşmüştür. Enerji rezervleri ile zengin olan bu jeopolitik coğrafyada dünyanın bir çok devletinin çıkar-

.....
**Enerji rezervleri ile
zengin olan bu jeopolitik
coğrafyada dünyanın
birçok devletinin
çıkarları çatışmaktadır ve
bu devletler üzerinde
nüfuz alanı uğrunda
aralarında ciddi mücadele
yaşanmaktadır.**
.....

ları çatışmaktadır ve bu devletler üzerinde nüfuz alanı uğrunda ciddi mücadeleler yaşanmaktadır. 19.yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında büyük devletlerin burada yürüttükleri "büyük oyun", şimdi başka yöntemlerle yürütülmektedir. Bu nüfuz mücadelesine neredeyse dünyanın bütün büyük devletleri bu veya diğer şekilde katılmaktadırlar. Bölgesel ölçekte, Sovyet sonrası Türkiye Cumhuriyetleri zengin pazarı uğrunda mücadele bölgede mevcut üç güç merkezi, Rusya, Türkiye ve İran, arasında süregitmektedir.

Dünyanın jeopolitik araştırmalarında Sovyet sonrası Türk Cumhuriyetleri'nden Azerbaycan, Kazakistan ve Özbekistan da jeopolitik merkezlere dahil edilmeye başlanmıştır. Bilindiği gibi jeopolitik merkezlere devletler sahip oldukları güce göre değil, onların yerleştiği mekanın zaruriliği ve faal güç merkezlerinin çıkarlarının ağırlığı bakımından ait edilmektedirler. ABD eski ulusal güvenlik danışmanı Z. Brezezinski "Büyük Satranç Tahtası" adlı kitabında Azerbaycan'ı jeopolitik merkez olarak şöyle karakterize etmektedir: "Azerbaycan, Hazar Denizi havzası ve Orta Asya'nın zenginliklerini kendinde birleştiren ----. Eğer Azerbaycan tümüyle Moskova'nın denetimi altına girerse, Orta Asya devletlerinin bağımsızlığının hiçbir anlamı kalmaz".¹ Bu sebeple de, devletler aktif güç merkezlerinin nüfuz alanı uğrunda ciddi mücadele nesnesine dönüştüler.

Sovyet sonrası Türk Cumhuriyetleri'nin siyasi bağımsızlık elde etmesi dış dünyayla mevcut olmuş eski ilişkiler sistemine yeniden bakılması ve eşit haklı, karşılıklı çıkara dayalı ilişkilerin oluşturulması için yollar aranmasında dönüş yarattı. Egemenlik ve jeopolitik durumu bu devletlerin zengin doğal kaynaklarının milli çıkarlara yönlendirilmesi, kendi ihtiyaçlarını sağlayan üretim mekanizmalarının oluşturulması, dış ilişkilerin verimliliğinin artırılması ve sıklaştırılması, uluslararası işbölümünün fırsatlarından kendi halklarının çıkarına uygun olarak yararlanılması için faydalı ortam sağladı.

Tarihi araştırmalar entegrasyon oluşumlarının çoğunlukla muharebe ve diğer sosyal, ekonomik sarsıntıdan sonra hızlandığını ortaya çıkarmaktadır. Avrupa Birliği, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bu devletlerin ABD'nin rekabetine karşı birlikte hareket etmek ihtiyacından oluşmuştur. SSCB'nin dağılması da bu ülkelerde entegrasyon döneminin sorunu haline dönüştürmüştür.

Bağımsızlık ilanının gerçekleştiği ilk günlerden itibaren yaşama geçirilen uygulamalar bu ülkelerin hepsinin dış ekonomik ilişkiler ala-

¹ Z. Brezezinski, *Velikaya Şahmatnaya Doska*, Moskova, 1998, s.62

nında bu veya diğer düzeyde "açık kapı" siyaseti yürüterek dünya pazarı ile entegrasyonuna çalıştıklarını göstermektedir. Bu süreç iki temel yönde ortaya çıkmaktadır: küreselleşme ve bunun bir parçası gibi olan bölgeselleşme. Rusya tarafından yürütülen siyasi, ekonomik ve askeri baskılara bakmayarak zengin enerji ve diğer doğal kaynakların tüketilmesinde gelişmiş sanayi ülkeleriyle ve büyük çokuluslu şirketlerle artan işbirliği, TRACEKA programının işlenip hayata geçirilmeye başlanması bu ülkelerin küresel üretim sisteminin ayrılmaz parçasına dönüşmeye başladığını göstermektedir. Türk Cumhuriyetleri aynı zamanda bölgedeki devletlerle işbirliğine büyük önem vermektedirler. Burada bölgesel iktisadi entegrasyon üç temel yönde² gelişmektedir.

1. Bağımsız Devletler Topluluğu
2. Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (ECO)
3. Türkiye başta olmak üzere Türk Cumhuriyetleri arasında ekonomik işbirliği

Bu üç yönden yalnız ilk ikisi örgütlenmiştir. Son iki yönde Türkiye Cumhuriyeti faal olarak katılmaktadır. Bu yönlerin her birinin kendi üstünlükleri vardır.

Türk Cumhuriyetleri Arasında İktisadi İşbirliğini Geliştirmenin Zaruriliği:

Analizler, siyasi etkenler göz önünde bulundurulmazsa, bu ülkelerin yaşamsal çıkarının üçüncü yönün daha avantajlı yön gibi öne çıkmasını gerektirdiğini göstermektedir. Bağımsızlık kazanıldıktan sonra, bu devletlerin bu yöne daha büyük önem verdikleri herkesce bilinen gerçeklerdir.

Bilindiği gibi, uluslararası politikada ve devletlerarası ilişkilerde etnik faktör önemli rol oynamaktadır. Bağımsızlığın kazanılması, bir zamanlar Uzakdoğu'dan Merkezi Avrupa'ya kadar geniş bir arazide büyük uygarlığın taşıyıcısı olan, fakat tarihi gelişim sürecinde çeşitli halklara parçalanmış Türk milletinin yeniden birleşerek 21.yüzyıl uygarlığına güçlü ivme kazandırması için ortam yaratmıştır. Geçen iki yüzyılda Türk dünyasının tek bağımsız devleti Türkiye Cumhuriyeti, gerçekçi politikacı büyük Atatürk'ün bıraktığı mirasa uygun olarak tüm zorluklara rağmen, çağdaş uygarlık yoluyla ilerlemekte ve Sovyet sonrası Türk Cumhuriyetleri için birleştirici, kılavuz ve destekleyici olma işlevini yerine getirme yeteneğine sahip çağdaş bir devlettir. Türk halklarının ümit yeri olan Türkiye Cumhuriyeti, Sovyet sonrası Türk Cumhuriyetleri'ne

² Bunun dışında Azerbaycan ve Türkiye KEİ üyesi, Azerbaycan ve Özbekistan ise GUUAM üyesidir.

geleneksel Ortaçağ doğu ilişkilerinden çağdaş sanayi ve sanayi sonrası topluma en çabuk nasıl geçmek gerektiğinin tarihi örneğini göstermektedir. Bilindiği gibi, SSCB'nin çöküşü ile jeopolitik durum değiştiğinden sonra resmi çevrelerde Türk Birliğinden söz edildiğinde yalnız ekonomik ve kültürel ilişkilerin onarılması kastedilmekteydi. Aynı tarihe, dine ve dil grubuna sahip olan bu halkların yakın coğrafi arazide yerleşmiş olmaları onların bölgesel ekonomik entegrasyonu için oldukça elverişli ortam yaratmıştır. Çünkü bin yıllık tarihi gelişim sürecinde bütünlük arz etmiş, biri diğerini tamamlamış bu ülkelerin ekonomisi çağdaş dönemde birbirine daha çok muhtaçtır. 20. yüzyıl deneyimi coğrafi ve kültürel birliğin temel alındığı bölgesel ekonomik entegrasyon sürecinin (Avrupa Birliği gibi) halkların ekonomik açıdan daha hızlı ekonomik kalkınmasını sağladığını kanıtlamıştır. Türk Cumhuriyetleri'nin coğrafi ve ekonomik koşulları çağdaş ekonomik entegrasyon mekanizmasından yararlanarak birbirlerini tamamlamakla, ellerindeki zengin doğal kaynakları daha verimli kullanmalarına ve bu yolla halklarının ve Türk Cumhuriyetleri'nin genel refah düzeyinin yükselmesine olanak tanımaktadır. Birleşmiş Avrupa ile hızla gelişen Asya büyükleri arasında jeopolitik ve sosyo-kültürel halka oluşturan Türkiye Cumhuriyetleri dünya ekonomik merkezlerinin karşılıklı etkileşiminden çıkarlarına uygun yararlanabilirler. Piyasa ekonomisinin oluşturulmasını ve geliştirilmesini stratejileri olarak gören Sovyet sonrası Türk Cumhuriyetleri için Türkiye Cumhuriyeti'nin 70 yıllık zengin deneyimi oldukça önemlidir.

Bağımsız ekonomik mekanizmanın oluşturulması, merkezi planlama ekonomisinden piyasa ekonomisine, kapalı ekonomik rejimden açık ekonomi modeline geçiş gibi eşine rastlanılmayan karışık süreç Sovyet sonrası Türk Cumhuriyetleri derin sosyal-ekonomik sarsıntılara maruz bırakmıştır. 1999'da bu ülkelerde üretilen GSYİH ortalama olarak 1991'dekinin yüzde 60-70'i (Özbekistan'da yüzde 95'i) düzeyine kadar gerilemiştir. En çok sarsıntı reel sektörde yaşanmıştır ki, bu sektör de günümüzde milli ekonominin rekabet gücünü belirlemektedir. Buna karşılık, üretimi tekrarlanmayan doğal kaynakların tüketimi ile elde edilen hasıla (petrol, doğalgaz gibi ürünlerin üretimi) hızla artmıştır. Enerji ve yakıt sanayisi bu ülkelerin çoğunda (Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan) ekonominin lokomotif haline gelmiştir. Söz konusu ülkelerin GSYİH'de dış ticaretin payı 1999'da ortalama olarak yüzde 10-12 (Türkmenistan ve Özbekistan'da yüzde 6-8) gerilemiştir. Halkın tüketim mallarına olan talebinin büyük bölümünün dışardan getirilmesi, ihracatlarının esasen hammadde ihracatı yönünde gelişmesi bu ülkelerin dış ekonomik ilişkilerinde büyük bir gerginlik yaratmıştır. Arazi bütünlüğünün korunması, bağımsız devlet sisteminin

oluşturulması ve merkezileştirilmiş planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçilmesi türünden önemli sorunları aynı dönemde çözme zorunda kalan postSovyet Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlık yolları ciddi sosyal-ekonomik sorunlarla doludur. Onları kendi etki alanlarında tutmak isteyen emperyalist güçler, bu ülkelerin bağımsız bir şekilde gelişmelerini önlemek için askeri, siyasal ve ekonomik faktörleri ve etnik çatışmaları kullanmaya çalışmaktadırlar. Türk dünyasında siyasal bağımsızlık uğruna mücadeleyi ilk olarak başlatan ve Türk dünyasının birleşmesi için en çok can atan Azerbaycan'a ise imparatorluk güçleri açıkça ekonomik ambargo uygulamaya başladılar.

Böyle bir ortamda Türkiye Cumhuriyeti bu yeni devletler için karşılık istemeyen ve güvenilir bir taraf olabilir. Zira bu ülkede uzunca bir süredir mükemmel dış ticari ilişkiler mekanizması oluşmuş, ihracat potansiyeli geliştirilmiş, muazzam çokuluslu şirketlerle etkili rekabet mekanizması yaratılmış, globalleşme ve başka alanlardaki entegrasyon konularında zengin deneyim biriktirilmiştir.

Sırf bu ihtiyaçları yüzünden Türk Cumhuriyetleri bağımsızlıklarının ilk yıllarından itibaren Türkiye Cumhuriyeti'yle ticari-ekonomik ilişkilerin gelişmesine büyük önem vermeye başlamışlardır. Sovyetler Birliği gibi muazzam bir imparatorluğun çöküşü ve Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıklarını kazanmaları, onların Türkiye ile ilişkilerinde nitelikle yeni bir aşama için zemin oluşturmuştur. Dış ilişkiler alanında merkezi devletin tekelinin söz konusu olduğu SSCB döneminde Moskova tarafından gerçekleştirilen bu ilişkiler serbestleşti ve üçüncü bir devletin aracılığından kurtulmuş oldu.

Bağımsızlıklarını kazanmış ulusların kendi kaderleriyle baş başa kaldıkları bu zor ve tarihsel öneme sahip günlerde, onlara karşılıksız ve güvenilir yardımlarda bulunan tek devlet Türkiye Cumhuriyeti olmuştur. Onların bağımsızlıklarının ilk olarak Türkiye tarafından tanınması ve güçler dengesi üzerine kurulu dünya siyasal sahnesinde Ankara'nın onlara birçok açıdan destek olması, bu yeni devletler, özellikle de arazi bütünlüğü tecavüze uğramış Azerbaycan için uzun süreli etkilere ve tarihsel öneme sahip olaylardır. Bu devletlerin bağımsızlık uğrundaki mücadelelerinin en ciddi boyutu ekonomi alanında gerçekleşmiştir. Eski, yetersizliği ortaya çıkmış merkez ekonomilerinin farklı hızlarla dağılması, yeni sistemin oluşturulmasının ciddi sorunlarla karşılaşması, uzun zaman aralığında devlet yardımı ve sübvansiyonlarına alışmış kitlelerin girişimcilik imkan ve deneyimlerinin olmaması, mevcut sosyal güvenlik sisteminin kriz durumunda olması, geleneksel pazarlarla ilişkilerin kopması veya sınırlandırılması Türkiye Cumhuriyeti'yle ilişkilerin önemini daha da artırmıştır.

Bu durumda, Türkiye Cumhuriyeti ve Türk şirketleri bu devletlerin ekonomik ve ticari hayatında önemli rol oynamaya başladılar. Bu ülkeler bol üretim faktörleriyle Türkiye'nin işadamları için çekici bir pazar haline gelmiştir. Onlara ilk gıda yardımı ve uygun koşullarda ilk dış krediyi (Eximbank) Türkiye sağlamıştır.

Tablo 5: Türk Cumhuriyetleri Arasında İthalat-İhracat İşlemleri (1999 \$)*****

	Azerbaycan		Kazakistan		Kırgızistan		Türkmenistan		Özbekistan	
	İH	İT	İH	İT	İH	İT	İH	İT	İH	İT
Toplam	929	1036	5592	3683	454	600				
Azerbaycan	-	-	30,7	4,3	1,5	3,4	8,9	12,9	0,7	0,4
Kazakistan	4,1	24,9	-	-	45,0	72,7	13,5	19,4	66,4	86,7
Kırgızistan	3,7	2,0	59,5	27,6	-	-	2,8	7,8	46,6	50,0
Türkmenistan	8,9	12,9	13,5	19,4	2,8	7,8	-	-	-	50,0
Özbekistan	0,7	0,4	66,4	86,7	46,6	50,0			-	-
Türkiye	69,1	143,0	36,2	112	4,6	23,1			-	-
Toplam TKD	86,5	183,2	206,3	250,0	100	157,0				
Toplam özel ağırlık	9,3	17,7	3,7	6,8	22,1	26,2				
Türkiye	7,4	13,8	0,6	3,1	1,0	0,4				

Türk Cumhuriyetleri arasında ekonomik işbirliğinin en yaygın şekli ticari ilişkilerdir. Bağımsızlıktan sonra oluşmaya başlayan bu ilişkiler şekillenme sürecini yaşamaktadır (Bkz. Tablo No. 5).

Ama bu ülkeler için Türkiye ile ticari ilişkilerin önemi yalnız ticaret hacmiyle belirlenmemektedir. Örneğin, 1992-1993 yıllarında Rusya'nın emperyalist çevreleri Azerbaycan'ın bağımsızlık mücadelesini açıklıkla yenmeye çalıştıklarında, halkın temel ihtiyaç ürünlerine olan talebinin karşılanmasında Türkiye ile ilişkiler ve Türkiye'nin gıda yardımı önemli rol oynamıştır. 1992-1993 yıllarında Türkiye'den ithal edilen ürünlerin hemen hemen yarısı un ve diğer tüketim ürünlerinden oluşmaktaydı. 1999 yılına gelindiğindeyse, Türkiye'den ithalatının % 34,5'i, Azerbaycan ekonomisinin çok ihtiyaç duyduğu makine ürünleri, % 9,3'ü ağır ve renkli metal ürünleri olmuştur. Ticaret hacmi açısından Türkiye Azerbaycan'ın en büyük ticari partneridir. Türk Cumhuri-

.....
Türk şirketlerinin
Türk Cumhuriyetleri'ndeki
faaliyetlerine önem katan
başka bir husus,
bu ülkelerde iş yapan
ilk yabancı şirketler
olmalarıdır.

***** Sodrujestvo Nezavisimih Gosudarstv, s. 62-63.

yetleri'nde ekonominin çeşitli sektörlerine Türk işadamları tarafından önemli miktarlarda yatırımlar yapılmaktadır. Türk şirketlerinin Türk Cumhuriyetleri'ndeki faaliyetlerine önem katan başka bir husus, bu ülkelerde iş yapan ilk yabancı şirketler olmalarıdır. Bu yüzden, Türk işadamlarının bu ülkelerdeki girişimcilik faaliyetleri ve deneyimleri aynı zamanda bir okul fonksiyonu da görmektedir. Bu bakımdan, Türkiye-Kazakistan İşadamları Konseyi Başkanı Turgut Gür'ün aşağıdaki sözlerinin bütün post-Sovyet Türk Cumhuriyetleri için geçerli olduğu söylenebilir: "Türk Hava Yolları Kırgızistan'a düzenli uçuşlar düzenleyen ilk yabancı havayolları şirkettir. Bunun yanında, Türk işadamları Kırgızistan'da ilk uluslararası bankanın, beş yıldızlı otelin, Batı tarzı hipermarketin, ilk uluslararası standartlardaki restoranın, çağdaş havaalanlarının vs. yaratıcılarıdır."

Türk şirketleri genç Türk Cumhuriyetleri zengin enerji kaynaklarının geliştirilmesi ve taşınmasında aktif rol almaktadırlar. Bu stratejik yönelim, Türk Cumhuriyetleri'nin ekonomik ilişkilerinin genişlemesi ve geriye dönüşümlü olması açısından belirleyici olmaktadır. Çünkü, petrol ve doğalgaz Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan ekonomilerinin öncü alanları olmaktadır. Kazakistan ekonomisine Türk şirketleri tarafından yapılmış 1,176 \$ milyarlık toplam yatırımın % 34'ü petrol sektörüne gitmiştir.

Azerbaycan'ın 1994'te dünyanın önde gelen petrol şirketleriyle yaptığı "asrın anlaşması"nda Türkiye'nin payı sadece % 1,75 idi. 1994-2001 yılları arasındaysa bu pay % 1,75'den % 35'e kadar yükselmiştir. Şu anda Türk Petrolleri Azerbaycan'da iş yapan en büyük petrol şirketlerinden birisidir. Azerbaycan ve Türkiye zengin Şahdeniz yatağının işletilmesinde ciddi bir işbirliği yapmaktadırlar. Bu kontratta Türkiye'nin payı % 10'dur. Daha sonra imzalanan iki anlaşmada da Türkiye önemli hisselere sahiptir. Birçok jeopolitik gücün karşı çıkmasına rağmen, Kasım 1998'de, İstanbul'da, Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye devlet başkanları, ABD Başkanı'nın da katılımıyla Hazar petrolünün Türkiye topraklarından batı pazarlarına ulaştırılmasını öngören Bakü-Ceyhan hattının yapımı için muazzam tasarının gerçekleştirilmesiyle ilgili anlaşma imzalamışlardır. Bu tarihsel öneme sahip tasarı, post-Sovyet Türk Cumhuriyetleri'nin hem globalleşme sürecine katılması hem de Türkiye Cumhuriyeti'yle ekonomik işbirliği alanlarının genişletilmesi açısından büyük önem taşıyan stratejik bir yönelimdir.

Mart 2001'de Azerbaycan ve Türkiye arasında "Türkiye'ye doğalgaz satışı projesinin desteklenmesi" ile ilgili anlaşmanın imzalanması da iki devlet arasında stratejik işbirliğinin geliştirilmesi açısından ciddi bir gelişmedir. Uzunluğu 700 km, maliyeti 2,5 milyar Dolar olacak bu boru hattıyla, Türkiye'ye 15 sene boyunca 79,7 milyar m³ doğalgaz taşınacaktır.

Bilindiği gibi, çağımızda dünya ekonomik alanının belkemiğini çokuluslu şirketler oluşturmaktadır. Bunların gücü, günümüzde dünya ekonomisinin sadece 1/4'nün serbest piyasa ortamında faaliyet göstermesine götürecektir kadar ilerlemiştir.

Türk Cumhuriyetleri'nin bulunduğu coğrafyada çokuluslu şirketler SSCB'nin dağılmasıyla oluşan boşluğu ve yeni devletlerin uyguladıkları "açık ekonomi" modelini kullanarak kendi etki alanlarını genişletmeye başladılar. Zengin enerji kaynaklarının geliştirilmesi için bu ülkelerdeki sermaye, teknoloji ve deneyim eksikliği, bu ülkelerin çokuluslu şirketlere ilgisini artırmış ve muazzam projelerin gerçekleştirilmesi için onlarla çok yönlü işbirliğini zorunlu kılmıştır.

Batı sermayesi bu ülkelerdeki doğal zenginliklerin global ekonomi çarkına dahil olması ve onların dünya pazarıyla entegrasyonunu hızlandırmak için tüm imkanlarını kullanmaktadır; bu süreçte Rusya'nın negatif girişimleri de önlenmeye çalışılmaktadır. Aynı ülkelerin Rusya'ya bağımlılığının azaltılması ve onların en kısa ve ucuz yolla Avrupa'ya ulaşmaları için TRASECA isimli Avrasya ulaşım koridorunun yapımını öngören asrın projesi gerçekleştirilmektedir. Bu ülkelerin çokuluslu şirketlerin kontrolü altına düşen enerji sektörleri ulusal ekonominin öncü alanına dönüşmüş ve ekonominin birçok sektörü onlar için çalışmaya başlamıştır. Ulusal hükümetler "güç" faktörünün etkisiyle, çokuluslu şirketleri bölgenin süper güçlerine tercih etmektedirler. Bu ülkelerde uygulanmakta olan geniş kapsamlı özelleştirme sürecinde en kârlı ve gelecek vadeden şirketler bazen çok düşük fiyatlarla batılı yatırımcılar tarafından alınmaktadır. Batı sermayesi stratejik sektörleri kontrolleri altına almaktadırlar. Kazakistan'daki Tengiz ve Azerbaycan'daki en büyük petrol yataklarının işletilmesine bölgenin süper gücü Rusya bile sadece yatırımcılardan biri olarak katılabilmektedir. Moskova'da basılan bir dergide M. Krotov'un şikayetleri de bu doğrultudadır: "Bu ülkelerde (BDT'nin TKD'lerinde D.V.) Rusya'dan hammadde, teknoloji ithali ve oraya ürün ihracatı alanında uzmanlaşan kurumların Rus yatırımcılarına satılmasına engeller oluşturulması anlaşılmamaktadır...Gazprom doğal gaz üretiminde kullanılan makine ve boru üretim kurumlarının hisse senetlerini, örneğin, Almanya veya Macaristan'dan BDT ülkelerine nazaran daha kolay bir şekilde alabilmektedir."³

Yukarıda anlatılanlar, Türk Cumhuriyetleri'nin global ekonomi sitemine katılmaya ve onun avantajlarından yararlanmaya daha çok önem verdiklerini ortaya çıkarmaktadır.

³ M. Krotov, "Ekonomiçeskaya İntegratsiya SNG: problemi i perspektivi", *Rossiyskiy Ekonomiçeskiy Jurnal*, No.1 2001

Post-Sovyet Türk Cumhuriyetleri'nin global ekonomiye aktif bir şekilde katılma çabaları ve alternatif ulaşım ağlarının yapımı, bu ülkelerin Rusya'ya bağımlılıklarının azalmasına ve Moskova ile ekonomik işbirliği perspektiflerinin kısıtlanmasına neden olacaktır. Bu süreç, bölgenin diğer süper gücü Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri'nin ekonomik işbirliğinin gelecekte genişletilmesi için potansiyel imkanları arttırmaktadır.

Türk Cumhuriyetleri Arasında Ekonomik İşbirliğinin Geliştirilmesini Olumsuz Etkileyen Faktörler:

A) Rusya-BDT Faktörü.

SSCB dağıldıktan sonra Türk Cumhuriyetleri'nin bölgesel işbirlikleri, bölgede aktif jeopolitik güç merkezlerinin, Rusya, Türkiye ve İran arasında devam eden rekabetin etkisi ile oluşmaktadır. Adı geçen üç aktif güç merkezinin bölgede etki olanağı ve geleceği çeşitlidir.

Türk Cumhuriyetleri Türkiye ile ortak tarihe, dine ve dile sahip olsalar da onlar 200 yıla yakın bir sürede Rusya ekonomisinden asılı bir kısmı olmuş ve Rusya kanunları ile yönetilmiştir. Uzun zamana yayılmış sömürgecilik politikası sonucunda Sovyet döneminde bu ülkelerin ekonomisi yalnız şartlı olarak "milli" ekonomi, pazarları ise "milli" pazar adlandırmak mümkündür. Çünkü onlar ilk önce milli çıkarlarına değil, SSCB'ye hizmet etmekteydiler; onları yöneltebilen bağımsız devlet oluşumu yoktu. Lakin "çelik perdelerle" sarılmış ve "çelik" kanunlarla yönetilen Sovyetler dağılmış ve onun varisi olan Rusya'nın ekonomik gücü ciddi bir şekilde azalmıştır. Rusya GSYİH'sinin genel hacimi 1999'da 1991'e oranla toplam 62,7 punkt olmuştur, yani iki kat azalmıştır. Hatta BDT devletlerinde Rusya'nın bir çok ekonomi verileri azalmaya başlamıştır. Örneğin, Rusya halkının BDT içindeki ağırlığı 1991'de % 52,4'ten 1999'da % 51,8'e, sanayi üretimi %61,8'den %59'a, tarım ürünleri %50,4'ten %48,9'a inmiştir. BDT dış ticaret hacminde Rusya'nın payı 1997'de %19'dan 1999'da %15'e kadar inmiştir.⁴ Ama buna rağmen Rusya'nın bu ülkeleri yeniden ekonomik nüfuzu almak için birçok güçlü mekanizm vardır.

Ekonomik gücü zayıflasa da Rusya bölgenin süper gücü olmaya devam ediyor. Bu ülkeler 10 yıldır bağımsız olsalar da eski ekonomik yapıdan tam olarak kopamamışlardır ve ekonomilerinin Rusya ekonomisine bağımlılığı devam etmektedir. Uzun zaman Rus dili devlet dili oldu-

⁴ Sotrudničestvo nezavisimix gosudarstv. Statističeskiy ejegodnik. M. 2000. (BDT arasında karşılıklı ticaretin hacmi 1991-2000'de üç defa azalmıştır). *Rossiyskiy ekonomičeskiy Jurnal*, 2001, NO 1, s. 68.

ğu için nüfusun büyük çoğunluğu Rusça konuşmaktadır ve milli hükümetlerin üst düzey görevlileri de dahil olmak üzere Rusya ile sıkı bağları vardır. Bu ülkelerde yaşayan Ruslar da potansiyel baskı araçlarıdır.

Eski Sovyet topraklarında Türk Cumhuriyetleri'nde bağımsızlık yıllarında işsizliğin hat safhaya ulaşması ve işsiz insanların Rus dilini bilmeleri, vs. sorunlarla ilgili olarak öncelikle Rusya'ya göç etmeleri ve hayatlarını buradan kazandıkları paralarla sürdürmeleri de ciddi şartlardan biridir. Türk Cumhuriyetleri bağımsızlıklarını elde etmelerine rağmen pazar ekonomisinin kurulması gibi önemli bir konuda bu alanda kötü tecrübelere sahip Rusya modelini uygulamaktadırlar. Milli hükümetler pazar ekonomisinin ve sosyal hayatın diğer alanlarına ilişkin yeni ve çağdaş kanunlar kabul ederken direkt olarak Avrupa ve Türkiye örneğini değil, Rusya örneğini esas almaktadır. Burada dil sorunundan daha çok ekonomik düşünce tarzının Avrupa standartlarından uzak olmasının önemli rolü vardır.

Rusya'nın Eski Sovyet toprakları Türk Cumhuriyetleri'ne güçlü baskı aracı askeri konulardır. Azerbaycan'dan başka bu ülkelerin hepsinde Rusya'nın askeri birlikleri vardır. Rusya'nın yayılmacı güçleri büyük bir ustalıklarla etnik konularda sorunlar çıkarabilmekte, hakimiyet için iç çatışmaları istedikleri gibi yönlendirmekte ve onların çıkarlarına uygun olmayan milli liderleri sıra dışı bırakabilmektedirler.

Sovyetler döneminden birçok ekonomik, siyasi vb. kurumların halen kalması ve yeni kurulan vergi, fiyat vs. mekanizmaların Türk Cumhuriyetleri'nin BDT'ye bağlanmasında önemli rolü vardır. Örneğin, devlet mülkiyetinin SSCB dağıldıktan sonra da bu ülkelerde uzun zaman kalması bu ülkelerin dış ekonomik ilişkilerin siyasi liderlerin arzu ettiği tarafa yönlendirilebilmesi için güçlü araçtır. Siyasi liderler devlet kurumlarını yerel amirlik sisteminden miras kalan yöntemlerle BDT ülkeleri arasında, üretilen malları ucuz satmaya ve onun yerine rekabet gücü olmayan malları satın almaya mecbur etmektedir. Örneğin, 2000'de bir ton petrolün anlaşma değeri BDT ülkeleri için Kazakistan'da 99,9 ABD doları olduğu halde, diğer ülkelerde 161,4 dolar idi. Bu fiyatlar Azerbaycan'da 14,1 ve 176,5 Rusya'da 124 ve 174,5 dolar idi. BDT arasında yeni oluşturulmuş karşılıklı vergi indirim uygulaması da BDT'da Türk işadamları için olumsuz bir ortam oluşturmaktadır.

Rusya'nın BDT'ye entegre olmaları için uyguladığı bütün etki ve direkt baskılara rağmen bu Türk Cumhuriyetleri'nin dış ekonomik ilişkilerinde bu ekonomik entegrasyon payının gittikçe azaldığı Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6: Türk Cumhuriyetleri'nin dış ticaretinde BDT ülkelerinin payı. (yüzdelerle)*****

	1997		1998			
	İhraç	İthal	İhraç	İthal	İhraç	İthal
Azerbaycan	48	44	38	38	23	31
Kazakistan	46	54	40	47	26	43
Kırgızistan	53	61	45	52	40	43
Özbekistan	33	27	25	28
Türkmenistan	60	55	26	47

PTKD'den BDT'ye esas ürün grupları üzere ihracatın payı ise cetveli N0 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7: BDT'de ihracat (yüzdelerle)

	1997	1998	1999
Azerbaycan	100	100	100
Günlük tüketim malları;	8,1	10,3	13,2
Alkollü ve alkolsüz içkiler, tütün	61,2	62,9	13,2
Mineral ürünler			
Kimya sanayi ürünleri	6,4	7,4	9,3
Araba ve ek malzeme	8,5	7,5	5,4
Kazakistan	100	100	100
Canlı hayvan, tarım ürünleri	21,7	15,4	24,2
Mineral ürünler	48,8	61,8	46
Kimya sanayi ürünleri	11,1	10,8	14,4
Araba ve ek malzeme	5,0	3,0	4,1
Kırgızistan	100	100	100
Canlı hayvan, tarım ürünleri	10,7	11,0	9,3
Mineral ürünler	21,9	26,9	25,0
Kimya sanayi ürünleri	31,3	17,5	30,9
Araba ve ek malzeme	11,8	16,1	11,6
Türkmenistan	100	100	100
Mineral ürünler	77,8	60,3	...
Tekstil hammaddesi ve ürünleri	18,2	35,3	...

Türk Cumhuriyetleri'nin ihracatında BDT'nin payı gittikçe azalsa da onun yapısında önemli değişiklik olmamıştır; bu devletler hammadde kaynağı olarak kalmakta devam etmektedir. Ama BDT'ye mineral ürünler ihracatının azaldığını da belirtmek gerekmektedir.

SSCB dağıldıktan sonra Türkiye Cumhuriyeti ile ideolojik bakımından farklılığın aradan kaldırılması Rusya ve Türkiye Cumhuriyeti arasında

***** Содружество Независимых Государств, Статистический Ежегодник М., 2000, с. 9, 61.

ekonomik işbirliği imkanlarını da artırmıştır. Bölgede nüfuz sağlama amacıyla rekabet eden bu iki komşu devlet birbirinin zengin pazarına büyük ilgi göstermektedir. Türkiye'nin dış ticaretinde Rusya'nın payı 2000'de %9,3'e ulaşmıştır. Türk iş adamlarının Rusya'da 8,5 milyar dolar değerinde anlaşmaları vardır. Rusya kendisinin direk siyasi, askeri ve ekonomik baskı yöntemlerini kullanarak Türk Cumhuriyetleri'ni Türkiye Cumhuriyeti ile direkt değil, Rusya üzerinden ilişki kurmaya (örneğin, Türkmenistan gazı vs.) mecbur etmektedir.

Bu çerçevede Rusya, Türk Cumhuriyetleri arasında ekonomik ilişkilerin genişlemesine engel olan bir faktör gibi değerlendirilmelidir. Bu faktör Putin devlet başkanı seçildikten sonra askeri-sanayi birleşiminin siyasi baskıları daha da artmıştır. Ama Eski Sovyetler bölgesinde globalleşme eğilimleri arttıkça bu faktör önemini kaybedecektir.

B) İran Faktörü

Rusya faktörü ile birlikte İran faktörü de Türk Cumhuriyetleri arasında ekonomik entegrasyonun oluşumuna ve gelişmesine engel olmaktadır. Bölgede nüfuz sağlama amacıyla mücadele eden İran ve Rusya son 200 yılda Türk dünyasının bölünmesi ve birbirinden ayrı hareket etmeleri ortak hareket etmişlerdir. Bu devletler bölgede rakip olsalar da bu konuda ortak çıkarları vardır. SSCB dağıldıktan sonra siyasi, ekonomik ve sosyal açıdan dengesiz bir durumda olan Türk Cumhuriyetleri'nde İran kendi mevkilerini güçlendirmek ve Türk dünyasının birliğini önlemek için bütün yolları denemektedir. Siyasi İslam'ın geniş propagandasını yapması ve desteklemesi bu ülkelerde laik devlet kuruluşuna ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. İran-Ermenistan-Yunanistan üçlüsü de Türk birliğine karşıdır. "Hazar'ın statüsü" konusunun gündeme getirilmesi ve çözümünün uzatılması Hazar üzerinden petrol ve doğalgaz boru hatlarının inşa edilmesine imkan verilmemesi Türk Cumhuriyetleri arasında direkt ekonomik ilişkilerin genişlemesine ve dünyaya entegre olmalarına engel olmak demektir.

C) Coğrafi Faktör

Türk Cumhuriyetleri'nin ekonomik entegrasyon ve geleceği ile buna engel olan faktörleri gözden geçirirken coğrafi faktörlerin de önem taşıdığını görülmektedir. Napolyon'un : "Coğrafyasını bilmek ülkenin dış politikasını bilmek demektir" ifadesi bu anlamda önemlidir. Emperyalist Rusya 200 yıl boyunca Türk dünyasını bölmekle birlikte, Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan arasında direkt kara sınırının olmamasına

çalışıyor. Ahıska Türklerinin Gürcistan'dan, Azeri Türkleri'nin Ermenistan'dan belirli bir plan dahilinde mecburen göç ettirilmesinin Türk dünyasını bölmektir. Bir zamanlar ortak coğrafya oluşturmuş Türk dünyası arasında engeller kurulmuştur ve bunu Rusya İran çok iyi kullanmaktadırlar. Türk Cumhuriyetleri'nde Sovyetleri dışarıyla birleştiren iletişim kanalları sadece "tek kapılıdır" ve bu kapı kuzeye doğru açılmaktadır. Bu da Türk Cumhuriyetleri arasında ekonomik entegrasyonu engelleyen ciddi faktörlerden biridir.

D) Politik Faktörler

Türk Cumhuriyetleri arasında ekonomik entegrasyon sürecini bu sürecin aşırı derecede politikleşmesi de olumsuz etkilemektedir. Bu, bir taraftan ekonomik işbirliğini siyasi konjonktüre bağımlı kılmakta, diğer taraftan da siyasi liderleri gereğinden fazla ihtiyatlı davranmaya, hatta bazen bu süreci tarihin akışına bırakmaya zorlamaktadır. Post-Sovyet Türk Cumhuriyetleri'nin birbirleriyle, özellikle de Türkiye Cumhuriyeti ile, yakınlaşması süreci onların Sovyet rejiminde yetişmiş siyasi liderlerinin iradesine doğrudan bağımlı hale gelmiştir. Doğal olarak, farklı seviyelerde de olsa, otoriter rejimlerin hakim olduğu bu ülkelerde siyasi liderin iradesi hiç de her zaman halkın iradesini ifade etmemektedir ve bu ülkelerde demokrasi geliştikçe entegrasyon sürecinin de kendi doğal akışına düşeceği ihtimalini de göz önünde bulundurmamak gerekmektedir.

Tarihin akışı, 200 yıldan fazla süredir, sanki Türk dünyasının parçalanmasını, Sovyet rejimi çöktükten sonra ise Türk dünyasının birleşmesine engel olmayı maksat edinmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin Avrupa Birliği'ne girişine engel olunması, düşman güçler tarafından PKK faktörünün sürekli kullanılması, Orta Doğu'da, Balkanlar'da ve Kafkaslar'da uzun süredir devam eden istikrarsızlık, Türkiye'nin komşu devletlerle ciddi problemlerinin varlığı, iç ve dış kaynaklı ekonomik kriz bu ülkenin güçlenmesine ve Türk dünyasında liderlik misyonunu yerine getirmesine engel teşkil etmektedir.

E) Ekonomik Yapı ve Sistem Farkları, Transformasyon Zorlukları

Türk Cumhuriyetleri arasında ekonomik işbirliğinin genişleyerek bölgesel entegrasyon haline dönüşmesine engel olan iç faktörler de mevcuttur. Bu sürecin temelinde mülkiyet ilişkilerinin karakteri, ekonomik sistemler, üretim güçlerinin gelişim seviyesi, girişimcilik faaliyeti, ekonominin sektörel yapısı ve çeşitli dereceli mali bağımlılığa dayalı daha derin faktörler de yatmaktadır.

Post-Sovyet Türk Cumhuriyetleri'nde piyasa ekonomisinin Rusya yasalarına göre oluşturulması, yolsuzluluk ve aşırı bürokratik engeller ticari faaliyet için yasal zeminin henüz hazırlık aşamasında olması ve yetişkinlikten uzak olması, yargı sisteminin bağımsız olmaması ve girişimciliğin herhangi bir engel olmadan faaliyetini sürdürebilmesi için garanti sağlanamaması, gerek yerli girişimcilerin, gerekse de Türk iş adamlarının bu ülke-lerde faaliyeti için koşulları sağlayamamaktadır.

Bütün Sovyet topraklarında olduğu gibi Türk Cumhuriyetleri'nde de yasamada "girişimcilik" sayılan "sermayedar" terimi ancak bağımsızlık elde edildikten sonra uygulanmaya başlamıştır. Ekonominin devlet tarafından düzenlenmesi anlayışı ilk defa hukuki statü kazanmıştır ve bunun içeriği diğer piyasa ekonomisi ülkelerindeki anlayıştan farklılıklar arz etmektedir.

Bilindiği gibi, piyasa ekonomisinde iki tür ilişki mevcuttur: mal-para (emlak) ilişkileri ve yönetim ilişkileri. Birinci ilişkinin temelinde tarafların hukuki eşitliği yatmaktadır. Tarafların hak ve görevleri genellikle sözleşmelerle belirlenmektedir. Yönetim ilişkileri ise girişimcilerin devlet yönetim organları ile olan ilişkileridir. Belirtilen her iki ilişki sistemi de çeşitli hukuki düzenleme yöntemlerinin uygulanmasını, mülki, idari, mali, vergi, gümrük ve hukuk alanlarından faydalanılmasını gerektirmektedir. Bu çok komplike ve önemli ilişki sistemleri de bağımsızlık elde edildikten sonra başlamış ve henüz olgunlaşmamıştır.

SSCB çöktükten sonra bu ülkelerde merkezi devlet tekelinin yerini yerel devlet tekeli almıştır. Türk iş adamları bu ülkelerde faaliyetleri sırasında yerel devlet tekeli ve memurların başına buyrukluğu ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Yerli girişimciliğin gelişmemiş olması, ortaya çıkan iş adamlarının temelini bürokratik devlet memurlarının teşkil etmesi, onların ticari alanda eşitlik ilkeleri esasında tarafsızlık

.....
Yerli girişimciliğin gelişmemesi, ortaya çıkan iş adamlarının temelini bürokratik devlet memurlarının teşkil etmesi, onların ticari alanda eşitlik ilkeleri esasında tarafsızlık etme tecrübelerinin olamaması, iş dünyasının dayanağını teşkil eden ve yüksek etik normlara dayanan iş psikolojisi ve davranış biçiminin oturmaması da yabancı ve aynı zamanda Türk iş adamlarının bu ülkelerde faaliyetini ciddi şekilde zorlaştırmaktadır.

etme tecrübelerinin olamaması, iş dünyasının dayanağını teşkil eden ve yüksek etik normlara dayanan iş psikolojisi ve davranış biçiminin oturmaması da yabancı ve aynı zamanda Türk iş adamlarının bu ülkelerde faaliyetini ciddi şekilde zorlaştırmaktadır.

Vergi sisteminin ağır ve karmaşıklığı da bu ülkelerde Türk iş adamlarının faaliyetini sınırlandıran ciddi faktörlerden biridir. 2000 yılının ortalarında Kazak-Türk İş Adamları Derneği (KATİAD) ve DEİK – KATİAD ortak anket çalışması yapmışlardır. Sonuç internet üzerinden yayınlanmıştır. Görüşü sorulan ve Kazakistan'da faaliyet gösteren 111 Türk firmasının %74'ü "vergiler ağır mı?" sorusuna "ağır" ve "çok ağır" yanıtını % 84'ü de vergiler "karmaşık ve çok karmaşık" yanıtını vermişlerdir. Aynı durum Azerbaycan'da ve diğer Post-Sovyet TKD'lerde de mevcuttur.

Türkiye Cumhuriyeti'nin genç Türk devletlerine ekonomik yardım alanında ilk ciddi adımlardan biri Eximbank aracılığıyla uygun ve düşük faizli kredi ayırması olmuştur. Fakat, bu ülkelerde dışarıdan kredi alma, kullanma ve faizle birlikte geri ödeme anlayışı ve mekanizması olmaması nedeniyle krediden verimli bir şekilde faydalanma mümkün olmadı. Kredinin geri ödenmesi ise bazı ülkelerde ciddi zorluklar ortaya çıkarmıştır.

F) Türk Cumhuriyetleri'nde Dış Ekonomik Faaliyet ve Entegrasyon Alanında Anlayış ve Mekanizmanın Oluşma Aşamasında Olması

Karşılıklı faydalı dış ekonomik işbirliği, dışa açılma derecesi bütün diğer şartlar altında herşeyden önce gerçek hayatta ve ekonomik gelişmede idari-amirlik yöntemlerinden uzaklaşılması ve piyasa ekonomisi mekanizmasının sağlam esaslar üzerine oturtulması derecesine bağlıdır. Bu süreç ne kadar yavaş ilerliyorsa, yönüne bağlı olmaksızın, ister küresel ister bölgesel ekonomik entegrasyon süreci de bir o kadar yavaş ilerlemektedir.

Sovyetler döneminde dış ekonomik ilişkilerle ilgili tüm konular merkezleştirilmiş biçimde çözüldüğü için SSCB devletlerinin bu alanda ne tecrübesi, ne de deneyimli kadro potansiyeli vardı. Sovyet ekonomi okulunun yetiştirdiği kadrolarla yönetilen bu ülkelerin bilimsel ve resmi çevrelerinde uluslararası ekonomik ilişkilerin oluşturulması mekanizması ile ilgili birçok anlayış yeterince araştırılmamıştır. Bilindiği gibi, küreselleşme ve bölgeselleşmenin başlıca hareket gücü devletlerin çekinmeden ticaret yapmaları, sermaye ve emek piyasalarını liberalleştirmeye çalışmaları, üretimin çokuluslu karakterini daha da derinleştirmeleridir. Bunun gerçekleştirilmesi için önemli olan "serbest ticaret", "gümrük birliği", "ortak sermaye, mal ve işgücü piyasası", "tam

ve kısmi ekonomik birleşme" vs. gibi küreselleşme ve bölgesel ekonomik birlik oluşturmada büyük önem taşıyan mekanizmalar örnek gösterilebilir.

Bu ülkelerin nüfusu "ekonomik birleşme" anlayışının arkasında her zaman zorunlu siyasi ve askeri birleşme tehlikesinin ortaya çıkması korkusu vardır.

Totaliter rejimde yetişmiş Post-Sovyet uzmanlar uluslararası ekonomik entegrasyon ve ilişkilerin oluşumunu da piyasa ekonomisi şartlarında yetişmiş kadrolardan farklı biçimde algılamaktadırlar. Örneğin, "serbest ticaret" alanında bu ülkelerin ekonomisini idare eden kadroları ekonomik kararların bürokratik devlet yapısından tamamen bağımsız hale gelmesi fikrini henüz kabul etmeye hazır değildirler. Bunun en açık örneklerinden birisi BM'nin Sumgayıt'ta "serbest ticaret bölgesi" oluşturması girişimidir. Sözü edilen projenin finansmanına 2 milyon ABD doları harcansa da, Azerbaycan'ın eski Dış Ekonomik İlişkiler Bakanlığı'nın hazırladığı kanun tasarısında "serbest" anlayışı, ortaya çıkarılan çok sayıda bürokratik engelle sınırlandırılmıştır. TRASE-CA programı yöneticilerinin fikrine göre bu projenin genişletilmesinde en önemli engellerden birisi gümrük engellerinin kaldırılması ile ilgili zorluklardır. Tüm bu sorun ve engeller post Sovyet TKD'lerin Türkiye Cumhuriyeti ile ekonomik ilişkilerinin hızlı gelişimine ciddi şekilde engel olmaktadır.

G) Stratejinin Olmayışı

Türkçe konuşan devletler arasında ekonomik işbirliğinin imkan ve perspektifleri başlangıçta ağırlıklı olarak duygusal bir tablo çizmiştir. Gerçekler analitik tahlille ölçülüp biçilmemiş ve gerçekliği yansıtan stratejik yön belirlenmemiştir. Türk Cumhuriyetleri'nin çok yönlü işbirliği süreçleri plansız bir şekilde ve siyasi konjonktürel değişimlerin etkisi altında ilerlemektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin de bu alanda kesin çizgilere sahip bir stratejisi yoktur; Türk Cumhuriyetleri arasında ekonomik işbirliğinin cari ve perspektif yönleri, alınması zorunlu olan tedbirler sistemi ve işbirliğinin öncelikli alanlarının belirlenme ve hayata geçirilme mekanizmasının oluşturulmasına ciddi gereksinim duyulmaktadır.

Sonuç

Açık ekonomik gelişme modeline üstünlük veren ve dış ekonomik ilişkilerini çok yönlü olarak genişletmeye çalışan Türk Cumhuriyetleri'nde şimdilik hiçbir bölgesel ekonomik entegrasyon süreci

.....
 : **Türk Cumhuriyetleri'nde**
 : **henüz oluşmamış çok**
 : **yönlü ekonomik**
 : **entegrasyon sürecinden**
 : **hangisinin başlıca yöne**
 : **dönüşeceği tarihi gidişat**
 : **esnasında belirlenecektir.**
 :

oluşmamıştır. Bu süreçleri yalnız başlangıç aşaması olarak değerlendirmek gerekmektedir. Yeni yönler de ortaya çıkmaktadır. Örneğin, Şanghay Beşlisi⁵ ve GUUAM.⁶ Bunların bir kısmı örgütlenmiş, Türkçe Konuşan Devletler arasında perspektif öneme sahip, ekonomik işbirliği yönleri ise henüz oluşturulmamıştır. Türk

Cumhuriyetleri'nin 2001 yılının başında Türkiye'deki zirvesi sönük geçmiştir. 31 Mayıs-1 Haziran 2001'de Minsk'te BDT ülkelerinin zirve toplantısının da aynı şekilde sönük geçtiği dikkate alınmalıdır. Fark, sadece Rusya'nın bu konuda gösterdiği girişkenliğin Türkiye'de görülmemesinde ortaya çıkmaktadır.

Türk Cumhuriyetleri'nde henüz oluşmamış çok yönlü ekonomik entegrasyon sürecinden hangisinin temel yön haline geleceği tarihi gidişat esnasında belirlenecektir. Bu ülkelerde hızla ilerleyen sosyo-ekonomik değişim süreci ve TRASECA programının hayata geçirilmesinin hızlandırılması Batı yönünün öncelikli önem taşıdığı konusunda ipucu vermektedir. Türk Cumhuriyetleri arasında ekonomik entegrasyon sürecinin hızlandırılması için bu faktörden geniş ölçüde yararlanmak gerekmektedir.

Bununla birlikte, etnik faktörün esas hareket gücü olduğu büyük nüfus gibi güçlü bir potansiyelin de mevcudiyetini unutmamak gerekmektedir. Aydınlar ve ortaya çıkmakta olan milli girişimciler kitlesi bu potansiyel gücün başını çeken bir grubu oluşturmaktadır.

⁵ Şanghay İşbirliği Örgütü'ne Rusya, Çin, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan dahildir.

⁶ GUUAM'a Gürcistan, Ukrayna, Özbekistan, Azerbaycan ve Moldova üyedir.